

ПІДПРИЄМНИЦТВО ТА ТОРГІВЛЯ

DOI: <https://doi.org/10.32689/2523-4536/75-15>
УДК 338.439.5

Самойлик Ю.В.

доктор економічних наук, професор,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1335-2331>

Жайворон Д.С.

здобувач освітньо-наукового ступеня «Доктор філософії»,
Полтавський державний аграрний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6235-7898>

Samoilyk Iuliia

Doctor in Economics, Professor,
Poltava State Agrarian University

Zhaivoron Dmytro

PhD Student,
Poltava State Agrarian University

АГРОПРОДОВОЛЬЧИЙ РИНОК: ЕТАПИ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

AGRI-FOOD MARKET: STAGES AND CURRENT DEVELOPMENT'S TRENDS

У статті здійснено концептуальне переосмислення класичних та сучасних наукових підходів до визначення сутності категорії «ринок», включаючи наукові погляди класичної, неокласичної, монетарної, марксистської та інституціональної шкіл. Узагальнено історичні етапи еволюції цієї категорії за науковими школами та організацією взаємодії між учасниками ринку. Виявлено, як зміни в економічній думці впливають на сучасне розуміння ринкових відносин. Визначено основні тенденції змін у поведінці споживачів (дауншифтинг, екологічна свідомість, здорове харчування, «zero waste», шерингова економіка) та їхній вплив на агропродовольчий ринок, що підкреслює важливість адаптації виробників до нових вимог та очікувань споживачів. Проаналізовано сучасні підходи до розвитку міжнародних ринків, які сприяють глобальній продовольчій безпеці та сталому розвитку аграрного сектору. Запропоновано бачення агропродовольчого ринку, як складної системи соціально-економічних відносин, яка формується внаслідок виробництва, переробки, зберігання та реалізації товарів і послуг.

Ключові слова: агропродовольчий ринок, соціально-економічна роль, економічний розвиток, продовольча безпека, соціальна поведінка споживачів.

The article is devoted to the research of the agri-food market formation and development stages under the up-to-date economic challenges condition. The main problem highlighted is the growing demand for food products in the context of a growing world population, which requires efficient production of quality and affordable food. Important aspects of the research include the optimization of business processes, the introduction of innovative technologies and the use of highly productive crop varieties and animal breeds to increase economic efficiency and reduce production costs. Based on the latest research and publications of famous scientists, it has been identified the main approaches to understanding the category of “market” in the context of agri-food products and have systematized historical scientific approaches to its understanding, identifying four main areas of its definition according to the political economy approach: classical, neoclassical, monetarist and Marxist schools. It is proved that the development of market relations takes place through successive stages, each of which reflects a certain state of market evolution. From the first unorganized forms of trade to the emergence of specialized trading platforms and government regulation, market relations acquire new features and characteristics. The article also examines current trends in consumer behavior, such as downshifting, environmental awareness, healthy eating, zero waste and the sharing economy, and their impact on the agri-food market. The authors emphasize the importance of the information element for effective market development, highlighting the difficulty of obtaining reliable information in the current environment. The results of the research demonstrate the need for continuous analysis and improvement

of scientific approaches to understanding market processes. It has been suggested the own vision of the category "market" as a complex system of socio-economic relations between participants, functioning on the basis of market mechanisms and institutions. The market is seen not only as an institution for the exchange of goods and money, but also as a space for the activities of its participants, which determines its important role in ensuring food security, stability of economic development and maintaining social welfare.

Keywords: agri-food market, socio-economic role, economic development, food safety, social behavior of consumers.

Постановка проблеми. Збільшення чисельності населення світу є однією з ключових демографічних тенденцій сучасності, яка безпосередньо впливає на глобальну економіку та соціальну сферу. Одним з найбільш значущих наслідків цього процесу є постійне зростання попиту на продовольчі товари, що створює невідкладну потребу у розвитку ефективного виробництва якісних та доступних продуктів харчування.

У контексті сучасної економіки виникає нагальна необхідність не лише постійно збільшувати обсяги сільськогосподарського виробництва, але й оптимізувати господарські процеси з метою підвищення економічної ефективності та зокрема зниження собівартості продукції, що є критично важливим для забезпечення її доступності для всіх верств населення, включаючи соціально незахищені групи.

Постійне зростання обсягів сільськогосподарського виробництва можливе за рахунок впровадження інноваційних технологій, удосконалення агротехнічних методів та використання високопродуктивних сортів рослин і порід тварин. Також важливим аспектом є ефективне управління ресурсами, включаючи землю, воду та добрива, що дозволяє не лише збільшити обсяги виробництва, але й зменшити негативний вплив на навколишнє середовище.

Задоволення зростаючого попиту на продовольчі товари в умовах збільшення чисельності населення світу вимагає комплексного підходу, що включає постійне збільшення обсягів виробництва, підвищення економічної ефективності та зниження собівартості продукції, що можливо за умови розвинутих ринків агропродовольчої продукції. Це дозволить забезпечити стабільне постачання якісних та доступних продуктів харчування для всіх верств населення, сприяючи тим самим глобальній продовольчій безпеці та сталому розвитку аграрного сектору.

У зв'язку з цим, стратегічний розвиток агропродовольчого ринку стає надзвичайно важливим. Розвинений ринок дозволить не лише задовольнити внутрішні потреби в продуктах харчування, а й зменшить залежність від зовнішніх постачальників продовольства, забезпечить безпеку харчування та позитивно

вплине на зовнішньоекономічне сальдо, забезпечуючи збільшення валютних надходжень та покращення економічної ситуації країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з розвитком та вдосконаленням ринків України, активно вивчаються українськими вченими та висвітлені у працях таких авторів, як В. Андрійчук, В. Бойко, О. Березіна, П. Гайдуцький, М. Коденська, В. Гесць, С. Кваша, Ю. Коваленко, П. Саблук, О. Шпичак, М. Малік, О. Варченко, М. Місюк, Л. Мельник, Р. Логоша, В.Я. Месель-Веселяк, О. Мазуренко, С. Мочерний, Т. Осташко, О. Онищенко, В. Рабштин, Л. Романова, Л. Худолій, В. Юрчишина, А. Чухно та інших дослідників. Ці вчені присвятили свої дослідження категоріальному аналізу сутнісних характеристик ринкових відносин, організації агропродовольчих ринків та ринків сільськогосподарської продукції. В основній частині досліджень акцентуються увага на економічній складовій ринку, при цьому, додаткових розробок потребують фундаментальні питання синергічного поєднання економічних та соціальних складових ринку та його глобального впливу на соціум.

Метою статті є ідентифікація ключових етапів становлення та еволюції категорії «ринок», виявлення сучасних тенденцій та обґрунтування підходів до розвитку міжнародних ринкових відносин, визначення впливу змін поведінки споживачів та підходів до розвитку міжнародних ринків в цілому та агропродовольчого ринку зокрема у взаємозв'язку його впливу на забезпечення продовольчої безпеки, стабільності економічного розвитку та підтримання соціального добробуту населення.

Виклад основного матеріалу. Першим вченим, який дав визначення ринку з наукового погляду, був французький учений-економіст О. Курно. На його думку ринок – це «будь-який район, в якому відносини покупців і продавців настільки вільні, що ціни на ті самі товари мають тенденцію легко й швидко вирівнюватися» [1, с. 6]. Схожим є визначення англійського вченого А. Маршалла. Він вважав, що «чим досконалішим є ринок, тим сильнішою є тенденція у всіх його пунктах у той самий момент платити за той самий

предмет однакову ціну» [2, с. 416]. Але на відміну від О. Курно, А. Маршал зосередив свою увагу лише на здатності ринку вирівнювати ціни в межах певного регіону.

У процесі еволюції, роль і значення ринку постійно змінюються, і різні автори у своїх працях систематизують історичні наукові підходи до розуміння поняття «ринку». Вважаємо, що узагальнення О.В. Волкової, А.Д. Чикуркової та О.М. Деренко [3] є вдалим, оскільки вони виділяють чотири напрями визначення сутності ринку за політекономічним підходом і аналізують погляди основоположників економічної теорії. На переконання авторів, ці концепції доцільно доповнити інституціональним підходом (табл. 1).

Засновники економічної теорії розглядали категорію «ринку» з різних точок зору: як територію, процес, сукупність взаємозв'язків та відносин, механізм, систему інститутів та культурних практик. Під впливом розвитку економічної науки світове визначення ринку постійно змінюється, і воно збагачується результатами досліджень багатьох вчених.

Більшість із них описують ринок як місце, де виникають і проявляються відносини між виробниками, продавцями та споживачами для визначення ціни та кількості пропозицій продукту. Зокрема, ринок сприймається як механізм, що вирішує суперечності між попитом і пропозицією, де взаємодіють закони економічного ринку.

Таким чином, можна зазначити, що розвиток економічної науки зумовлює постійну еволюцію у розумінні сутності категорії «ринку».

Вчені розглядають його як складну систему, що поєднує в собі різноманітні аспекти та взаємозв'язки, що змінюються з плином часу. Це свідчить про глибину та різноманітність досліджень у сфері економіки та підкреслює важливість постійного аналізу та вдосконалення наукових підходів до розуміння ринкових процесів.

На основі узагальнення історичних етапів розвитку ринку та авторських концепцій, присвячених цьому питанню, можна сформулювати авторське бачення категорії «ринку»: складна система соціально-економічних відносин між учасниками, яка формується внаслідок виробництва, переробки, зберігання та реалізації товарів та послуг. Функціонування та ефективність ринку забезпечується ринковими механізмами та інститутами. Важливо відзначити, що ринок виступає не лише як інститут обміну товарами та грошима, але й як простір для діяльності його учасників.

Учасники ринку – це покупці, які купляють товари для задоволення своїх потреб, та продавці, які мають на меті задовольнити ці потреби та здійснити підприємницьку діяльність для отримання прибутку. Ринок функціонує як місце, де взаємодіють ці учасники, встановлюються ціни, укладаються угоди та здійснюється обмін товарами та послугами.

Для повноти розуміння розвитку категорії «ринку» розглянемо узагальнення історичних етапів його еволюції за характером та організацією взаємодії між учасниками ринку (табл. 2).

Таблиця 1

Узагальнення історичних етапів еволюції категорії «ринку» за науковими школами

Наукова школа	Сутність концепції	Головна ознака
Класична (О. Курно, Дж. М. Кейнс, А. Маршал).	Ринок – це будь-яка територія, на якій діють вільні взаємозв'язки між покупцем і продавцем і ціни на аналогічні товари безперешкодно врівноважуються.	Місце, територія;
Ф. Хайек, А. Сміт	Ринок – це природний процес, зумовлений активністю суб'єктів ринку, які прагнуть досягнення своєї мети, при цьому, ринок є нерегульованим та поєднує конкуруючі цілі.	Процес
Неокласична (В. Джевонс, Ф. Еджуорт, А. Маршалл)	Ринок розглядається як сукупність продавців і покупців, що формують кон'юнктуру ринку та ціни об'єктів ринку.	Взаємозв'язки
Монетаризм (Мілтон Фрідмен, Філіпс Курва, Лайонел Роббінс)	Ринок розглядається як спосіб координації дій суб'єктів ринку, що забезпечує економічну свободу вибору.	Механізм
Марксизм (Карл Маркс, Фрідріх Енгельс)	Ринок розглядається як відносини і форма взаємозв'язків між продавцями та покупцями у сфері обігу, здійснюваних на основі законів і ринкових механізмів.	Відносини
Інституціоналізм (Даглас Норт, Олівер Уільямсон)	Ринок розглядається як система правил, норм, інститутів та культурних практик, що визначають його функціонування.	Система інститутів

Джерело: узагальнено автором за [3, с. 423–424; 4, с. 13–14; 5, с. 97–112]

Таблиця 2

**Узагальнення історичних етапів еволюції категорії «риннок»
за характером та організацією взаємодії між учасниками ринку**

Автори	Опис	Етапи
Адам Сміт, Карл Маркс	На перших етапах ринки були не організовані, торгівля відбувалася шляхом не структурованого обміну товарів та послуг. Важливою характеристикою цього етапу є виникнення попиту і пропозиції, які поступово сприяють розвитку ринкових відносин.	Початкові етапи
Майкл Портер, Олівер Уільямсон	На другому етапі розвитку ринку з'являються спеціалізовані місця, де відбувається торгівля, якими слугували ярмарки, базари, аукціони або навіть спеціалізовані онлайн платформи. Це сприяє підвищенню ефективності та розвитку ринкових відносин.	Формування торгових площадок
Еліонор Остром, Рональд Коуз	Цей етап характеризується виникненням потреби в урядовому регулюванні ринкових відносин. Встановлюються правила, закони та стандарти, які регулюють діяльність учасників ринку, захищають їх права та забезпечують відповідальність за порушення правил.	Формування правової бази і регулювання
Джозеф Стігліц, Стенлі Фішер.	З розвитком технологій та зростанням міжнародної торгівлі ринки стають все більш інтегрованими та глобальними. Компанії мають доступ до нових ринків, а споживачі можуть придбати товари та послуги з усього світу.	Глобалізація та інтернаціоналізація ринків
Дон Тапскотт, Алекс Тапскотт	Сучасні технології, такі як Інтернет, мобільні додатки та блокчейн, змінюють способи, якими відбувається торгівля на ринку. Електронна комерція, криптовалюти та інші інновації відкривають нові можливості для учасників ринку та впливають на його структуру.	Цифрова трансформація

Джерело: узагальнено автором за [6, с. 50–55; 7, с. 423–424; 8; 9, с. 92–101; 10, с. 38–42; 11–14, с. 62–70]

Розвиток ринкових відносин відбувається через послідовні етапи, кожен з яких відображає певний стан ринкової еволюції. Від перших неорганізованих форм торгівлі до появи спеціалізованих торгових площадок та урядового регулювання, ринкові відносини набувають нових рис і характеристик. Глобалізація та інтернаціоналізація ринків, спричинена розвитком технологій та зростанням міжнародної торгівлі, відкриває нові можливості для учасників ринку, одночасно цифрова трансформація змінює способи торгівлі, впливаючи на його структуру та динаміку. Такий постійний процес еволюції ринкових відносин свідчить про постійну адаптацію та інновації в економіці, від якої залежить ефективне функціонування глобальних ринків.

Ринки можна класифікувати за різними ознаками. Зокрема, за економічним призначенням ринкових об'єктів виділяють аграрний ринок, де реалізується сільськогосподарська продукція, включаючи продовольчі товари.

Коваленка Ю.С., вважає, що аграрний ринок – система установ, методів та ресурсів здійснення обмінних процесів, головним завданням якої є координація та управління агропромисловим виробництвом країни з метою задоволення споживчих потреб її

громадян [15, с. 21]. Ми акцентуємо увагу на базових поняттях сучасного наукового апарату, що використовують системний підхід для характеристики аграрного ринку, охоплюючи систему його елементів, які свідомо і чітко організовані та взаємопов'язані для вирішення конкретних завдань.

Фундаментальними є дослідження П.Т. Саблука, який вважає, що аграрний ринок – це сфера взаємодії суб'єктів ринку по забезпеченню виробництва та вільного руху сільськогосподарської продукції, продовольчих товарів, технологій, засобів виробництва й послуг для агропромислового комплексу, аграрної науково-технічної продукції [16, с. 21]. Подібний підхід простежується в наукових працях Ю.П. Макаренко, яка зазначає, що «виходячи із зв'язків сільського господарства з першою й третьою сферами АПК, а також купівлі-продажу землі, аграрний ринок охоплює три види ринків. По-перше, ринок засобів виробництва сільськогосподарського призначення, на якому аграрні виробники їх купують. По-друге, ринок продукції сільського господарства, де сільгоспвиробники виступають як продавці виробленої ними продукції. З погляду виду споживання вона може продаватися переробним підприємствам як сировина або безпосередньо домашнім господарствам як життєві

блага. По-третє, ринок землі, якщо його допускає законодавча влада тієї чи іншої країни. Крім того, за умови існування «капіталістичних» відносин у сільському господарстві, тобто відносин найму працівників, тут функціонує і ринок праці, а точніше «робочої сили» [17, с. 174]. Ці тези описують широкий горизонт аграрного ринку та три класичні сфери агропромислового виробництва, сировини, засобів праці та продуктів переробки. Але ми не можемо погодитися з тим, що ринки землі, плаці (робочої сили) та засобів виробництва є частиною аграрного ринку, на нашу думку це окремі ринки, які тісно пов'язані з аграрним та агропродовольчим ринками.

Ми підтримуємо погляд Є.М. Кирилюка, який зазначає, що формування аграрного ринку відбувається відповідно до загальних закономірностей функціонування й розвитку ринкового механізму. Аграрний ринок як певна система економічних відносин поряд з особливостями, що визначаються специфікою самого товару (аграрної продукції), має риси, властиві йому саме як частини цілісної ринкової системи (ринку). Тому сутність самого аграрного ринку викристалізовується із загального розуміння економічної категорії «ринок» [18, с. 2]. Отже, аграрний ринок, як в свою чергу і агропродовольчий ринок є сегментами загального ринку, тому їм притаманні загальні риси, що притаманні всім типам ринків.

В останні десятиліття спостерігається зростання інтересу до соціальних аспектів споживання, що суттєво впливає на

агропродовольчий ринок. Споживачі стають усвідомленими щодо впливу своїх виборів на довкілля та здоров'я, що призводить до змін у їх соціальній поведінці. Дослідження показують, що такі тенденції, як дауншифтинг, екологічна свідомість, здорове харчування, «zero waste» та шерингова економіка, стають все більш актуальними у сучасному світі, формуючи нові підходи до споживання та виробництва харчових продуктів, розглянемо їх більш детально в таблиці 3.

Загальний аналіз цих тенденцій вказує на те, що споживачі все більше віддають перевагу екологічно чистим, здоровим та місцевим продуктам, а також виявляють інтерес до більш ефективного використання ресурсів через шерингові платформи. Ці зміни в соціальній поведінці споживачів впливають на агропродовольчий ринок, спонукаючи виробників до реорганізації виробництва та постачання, щоб задовольнити зростаючий попит на екологічно сталий та здоровий продуктивний асортимент.

Після нападу росії на Україну глобальні ринки почали змінюватися реагуючи на нові виклики та загрози сформувалися нові підходи до формування та розвитку ринкових відносин. Основні підходи та їх вплив на агропродовольчий ринок наведені в таблиці 4.

Вторгнення росії в Україну стимулювало нові підходи до формування міжнародних ринків, що суттєво впливають на агропродовольчий ринок. Френдшоринг, неаршоринг, рещоринг ведуть до локалізації економіки та стають ключовими тенденціями, що свідчить

Таблиця 3

Тенденції зміни соціальної поведінки (поведінки споживачів) та їх вплив на агропродовольчий ринок

Тенденція	Опис	Вплив на агропродовольчий ринок
Дауншифтинг	Тенденція споживання менш дорогих та простіших товарів, відмова від розкішних альтернатив.	Збільшення попиту на екологічно чисті та місцеві продукти, зменшення попиту на розкішні та імпортні товари.
Екологічна свідомість	Зростання уваги до екологічних аспектів при покупці товарів, популяризація здорового способу життя.	Зростання попиту на органічну та екологічну продукцію, зменшення попиту на продукти, які шкодять навколишньому середовищу.
Здорове харчування	Збільшення уваги до харчових продуктів, які сприяють здоров'ю, популяризація органічних та натуральних продуктів.	Зростання попиту на натуральні та здорові продукти, зменшення попиту на шкідливі та оброблені продукти харчування.
«zero waste»	Зростання обізнаності щодо проблеми забруднення довкілля призводить до популяризації ідеї «zero waste» у виробництві та споживанні харчових продуктів.	Спонукає до впровадження екологічно чистих технологій у виробництві, зменшує відходи та сприяє створенню більш сталого харчового ланцюга.
Шерингова економіка	Модель спільного використання товарів та послуг, заснована на ідеї ефективного використання ресурсів та спільного володіння.	Збільшення популярності платформ та сервісів обміну та використання засобів праці, зменшення потреби у повному володінні та сприяння спільному використанню ресурсів.

Джерело: складено автором за матеріалами [19–24]

Таблиця 4

Нові підходи до розвитку міжнародних ринків та їх вплив на агропродовольчий ринок

Підхід	Опис	Вплив на агропродовольчий ринок
Френдшоринг	Принцип френдшорингу полягає у створенні більш передбачуваного та безпечного торговельного середовища шляхом використання взаємних інтересів і відносин співпраці, які існують між країнами-союзниками. Цей підхід контрастує з традиційним «офшорингом», де основними міркуваннями часто є зниження витрат і підвищення ефективності, без особливої уваги до геополітичного ландшафту.	Сприяє збільшенню міжнародного обміну, зниженню сезонної нерівності та підвищенню якості продукції
Неаршоринг	Неаршоринг — це підхід, який використовується, коли підприємства переміщують свою діяльність до постачальників у сусідніх або найближчих країнах. Ця практика дозволяє компаніям отримати вигоду від балансу між економічною ефективністю та операційним контролем	Стимулює локальне споживання та зменшення відстані між виробником та споживачем.
Решоринг	Решоринг — це процес повернення виробництва та виробничої діяльності до країни походження компанії, яка раніше була переміщена за кордон. Цей стратегічний крок часто обумовлений бажанням повернути контроль над виробничими процесами, підвищити якість продукції, зменшити геополітичний ризик і швидко реагувати на вимоги ринку	Зменшує залежність від імпорту, стимулює розвиток внутрішнього виробництва та створення нових робочих місць.

Джерело: складено автором за матеріалами [25]

про прагнення країн до більшої стійкості та самодостатності. Ці трансформації відкривають нові можливості для стимулювання торгівлі, розвитку локального виробництва та покращення якості продукції. Водночас, вони створюють виклики, пов'язані з адаптацією до нових умов торгівлі, модернізацією виробництва та розвитком логістики. Успішне подолання цих викликів та ефективне використання нових можливостей сприятиме сталому розвитку та продовольчій безпеці для країн, які зможуть адаптуватися до нових реалій світової торгівлі.

Висновки. Зростання чисельності населення світу є важливою демографічною тенденцією, яка має суттєвий вплив на глобальну економіку та соціальну сферу. Одним із найпомітніших наслідків цього процесу є збільшення попиту на продовольчі товари, що зумовлює потребу в розвитку ефективного виробництва якісних та доступних продуктів харчування. Розвиток ринкових відносин проходив через декілька етапів, від неорганізованих форм торгівлі до формування спеціалізованих торгових майданчиків та урядового регулювання. Сучасні тенденції, такі як глобалізація, інтернаціоналізація та цифрова трансформація, значно впливають на структуру та динаміку ринку. Ринок функціонує як складна система соціально-економічних відносин між учасниками, де встановлюються ціни, укладаються угоди та здійснюється обмін товарами та послугами.

Зростання інтересу до соціальних аспектів споживання, таких як екологічна свідомість, здорове харчування, «zero waste» та

шерингова економіка, суттєво впливає на агропродовольчий ринок. Споживачі стають більш усвідомленими щодо впливу своїх виборів на довкілля та здоров'я, що зумовлює зміни у їх соціальній поведінці. Це формує нові підходи до споживання та виробництва харчових продуктів, сприяючи розвитку більш сталого харчового ланцюга. Ринок, як економічна категорія, постійно еволюціонує під впливом різних факторів. Розуміння його сутності потребує комплексного підходу, який враховує різні наукові підходи та історичні етапи його розвитку. Сучасні тенденції, такі як глобалізація, цифрова трансформація та зростання екологічної свідомості, вимагають постійного аналізу та вдосконалення наукових підходів до розуміння ринкових процесів. Це дозволить забезпечити ефективне функціонування ринків та стабільний економічний розвиток.

Агропродовольчий ринок забезпечує стале постачання продовольства, сприяє розвитку сільських територій, регулює цінові механізми та сприяє збереженню навколишнього середовища. Розуміння та аналіз соціально-економічних завдань, що стоять перед агропродовольчим ринком, свідчать про його ключову роль у забезпеченні сталого розвитку суспільства. Подальший розвиток ринку та його оптимізація є надзвичайно важливими завданнями для досягнення економічної стійкості та соціального добробуту.

Перспективи досліджень у цьому напрямі полягають в обґрунтуванні сучасних концепцій розвитку агропродовольчого ринку з урахуванням глобалізаційних тенденцій.

Список використаних джерел:

1. Cournot A.A. *Revue Sommairedes Doctrines Économiques, 1877 (Classic Reprint) (French Edition)* (French). Publisher: Forgotten Books, 2017. 350 p.
2. Marshall A. *Principles of Economics*. Creative Media Partners, LLC, 2022. 862 p.
3. Чикуркова А.Д., Деренко О.М. Ринок праці. Кам'янець-Подільський, 2002. 92 с.
4. Волкова О.В. Ринок праці: Київ : Центр учбової літератури, 2007. 624 с.
5. North Douglass C. Institutions. *Journal of Economic Perspectives*. 1991. Т. 5, № 1. С. 97–112. URL: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jep.5.1.97>
6. Сміт А. Дослідження про природу та причини багатства народів / пер.: О. Васильєв, М. Межевікіна, А. Малівський. Київ : Наш формат, 2020. 722 с.
7. Marx K. *Capital: A Critique of Political Economy, Vol. 1*. Penguin Publishing Group, 1976. 1152 p.
8. Porter, M. E. *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York : Free Press, 1980. (Republished with a new introduction, 1998.)
9. *The Economic Institutions of Capitalism*. Google Books. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Economic_Institutions_of_Capitalism.html?id=MUPVLuiy9uQC&redir_esc=y
10. Ostrom E. Institutional Rational Choice: An Assessment of the Institutional Analysis and Development Framework. *Theories of the Policy Process*. 2007. №2. С. 21–64. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780367274689-2>
11. The Firm, the Market, and the Law. Google Books. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Firm_the_Market_and_the_Law.html?id=W_0tuPbg4XUC&redir_esc=y
12. Stiglitz Joseph. Development policies in a world of globalization. *New International Trends for Economic Development Seminar*. 2002. 27 p.
13. Fischer Stanley. Globalization and its challenges. *The American Economic Review*. 2003. Vol. 93 (2). P. 1–30.
14. Blockchain Revolution. URL: https://itig-iraq.iq/wp-content/uploads/2019/05/Blockchain_Revolution.pdf
15. Коваленко, Ю.С. Наукові засади та основні тенденції формування аграрного ринку в Україні. У: *Формування та розвиток аграрного ринку: збірник наукових праць*. Київ : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2004. С. 47–66.
16. Алексійчук В.М., Амбросов В.Я., Баланюк І.Ф. та ін. *Формування та функціонування ринку агропромислової продукції: практ. посібник / за ред. П. Т. Саблука*. Київ : ІАЕ УААН, 2000. 555 с.
17. Макаренко Ю.П. Аграрний ринок та його вплив на ефективність виробництва малих форм господарювання. *Наукові праці Південного філіалу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Кримський агротехнологічний університет»: Економічні науки*. 2012. Вип. 141. С. 173–181.
18. Кирилюк Є.М. Аграрний ринок як економічна категорія : сутнісні ознаки й особливості. *Агро-світ*. 2011. № 12. С. 2–10.
19. Александрова М.В. Дауншифтинг як пошук «сродності» в сучасному соціокультурному просторі України. *Українська культура*. 2018. № 62. С. 141–148. DOI: <https://doi.org/10.31516/2410-5325.062.15>
20. Пиртко С., Пиртко М. Екологічна відповідальність як базовий принцип забезпечення сталого розвитку. *Via Economica*. 2024. № 4. С. 146–153. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8559/2024-4-20>
21. Босецька Н.Г., Бровенко Т.В., Перепелиця В.В. Практики здорового харчування: європейський досвід. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Технічні науки»*. 2020. № 1. С. 12–17. DOI: <https://doi.org/10.37734/2518-7171-2022-1-2>
22. Горбаль Н.І., Крохмальна Я.О. Безвідходне виробництво в Україні: досвід ЄС. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2021. № 2. С. 150–154.
23. Осецький В.Л., Краус Н.М., Краус К.М. Шерингова економіка: діалектика розвитку реципротного обміну в умовах віртуальної реальності та цифрової трансформації. *Економічна теорія*. 2021 № 2. С. 5–27. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2021.02.005>
24. Самойлик Ю.В., Вернигора М.В. Стратегічні перспективи розвитку агропродовольчого сектору в умовах глобальної циркулярної економіки. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2023. № 3. С. 378–385.
25. What is Friendshoring, Nearshoring, Reshoring and Offshoring. IncoDocs. URL: <https://incodocs.com/blog/friendshoring-nearshoring-reshoring-offshoring/>

References:

1. Cournot A. A. (2017) *Revue Sommaire des Doctrines Économiques, 1877 (Classic Reprint) (French Edition)*. Publisher: Forgotten Books.
2. Marshall A. (2022) *Principles of Economics*. Publisher: Creative Media Partners, LLC.
3. Chykurkova A. D., Derenko O. M. (2002) *Labor Market*. Kamianets-Podilskyi, p. 92. (in Ukrainian)
4. Volkova O. V. (2007) *Labor Market* Kyiv: Tsentri Uchbovoyi Literatury, p. 624. (in Ukrainian)
5. North D. C. (1991) Institutions. *Journal of Economic Perspectives*, no. 5(1), pp. 97–112. Available at: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jep.5.1.97>
6. Smith A. (2020) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* / O. Vasyliiev, M. Mezhevikin, & A. Malivskiy, Trans. Kyiv: Nash Format. (in Ukrainian)

7. Marx K. (1976) *Capital: A Critique of Political Economy*, Vol. 1. Penguin Publishing Group.
8. Porter M. E. (1998) *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. New York: Free Press.
9. The Economic Institutions of Capitalism. Google Books. Available at: https://books.google.com.ua/books/about/The_Economic_Institutions_of_Capitalism.html?id=MUPVLuiy9uQC&redir_esc=y
10. Ostrom E. (2007) Institutional Rational Choice: An Assessment of the Institutional Analysis and Development Framework. *Theories of the Policy Process*, vol 2, pp. 21–64. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780367274689-2>
11. The Firm, the Market, and the Law. Google Books. Available at: https://books.google.com.ua/books/about/The_Firm_the_Market_and_the_Law.html?id=W_0tuPbg4XUC&redir_esc=y
12. Stiglitz J. (2002) Development Policies in a World of Globalization. New International Trends for Economic Development Seminar.
13. Fischer S. (2003) Globalization and its Challenges. *The American Economic Review*, vol 93, no. 2, pp. 1–30.
14. Blockchain Revolution. Available at: https://itig-iraq.iq/wp-content/uploads/2019/05/Blockchain_Revolution.pdf
15. Kovalenko Yu. S. (2004) Scientific Foundations and Main Trends in the Formation of the Agrarian Market in Ukraine. In *Formation and Development of the Agrarian Market: Collection of Scientific Papers*. Kyiv: National Scientific Center “Institute of Agrarian Economics”. (in Ukrainian)
16. Alexeychuk V. M., Ambrosov V. Y., Balanyuk I. F. (Eds.) (2000) Formation and Functioning of the Market of Agro-Industrial Products Practical Guide. Kyiv: Institute of Agrarian Economics of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine.
17. Makarenko Y. P. (2012) Agricultural Market and Its Impact on the Efficiency of Small Farming. *Scientific Works of the Southern Branch of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine “Crimean Agrotechnological University”*, vol. 141, pp. 173–181.
18. Kirilyuk Y. M. (2011) Agricultural Market as an Economic Category: Essence and Features. *Agrosvit*, vol. 12, pp. 2–10.
19. Alexandrova M. V. (2018) Downsizing as a Search for “Affinity” in Contemporary Socio-Cultural Space of Ukraine. *Ukrainian Culture*, vol. 62, pp. 141–148. DOI: <https://doi.org/10.31516/2410-5325.062.15>
20. Pirtko S., Pirtko M. (2024) Ecological Responsibility as a Basic Principle of Sustainable Development. *Via Economica*, vol. 4, pp. 146–153. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-8559/2024-4-20>
21. Bosetska N. H., Brovenko T. V., Perepelitsa V. V. (2020) Practices of Healthy Nutrition: European Experience. *Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Series “Technical Sciences”*, vol. 1, pp. 12–17. DOI: <https://doi.org/10.37734/2518-7171-2022-1-2>
22. Horbal, N. I., & Krokmalna, Y. O. (2021) Zero Waste Production in Ukraine: EU Experience. *Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Formation and Development*, vol. 2, pp. 150–154.
23. Osets'kyi, V. L., Kraus, N. M., Kraus, K. M. (2021) Sharing Economy: Dialectics of Reciprocal Exchange in the Conditions of Virtual Reality and Digital Transformation. *Economic Theory*, vol. 2, pp. 5–27. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2021.02.005>
24. Samoilyk Iu. V., Vernygora M. V. (2023) Stratehichni perspektyvy rozvytku ahroprodovolchoho sektoru v umovakh hlobalnoi tsyrkuliarnoi ekonomiky [Strategic prospects for the development of the agri-food sector in the conditions of the global circular economy]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, no. 3. (in Ukrainian)
25. What is Friendshoring, Nearshoring, Reshoring and Offshoring. IncoDocs. Available at: <https://incodocs.com/blog/friendshoring-nearshoring-reshoring-offshoring/>
26. Horbal N. I., & Krokmalna Y. O. (2021) Zero Waste Production in Ukraine: EU Experience. *Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Formation and Development*, vol. 2, pp. 150–154.
27. Osets'kyi V. L., Kraus N. M., Kraus K. M. (2021) Sharing Economy: Dialectics of Reciprocal Exchange in the Conditions of Virtual Reality and Digital Transformation. *Economic Theory*, vol. 2, pp. 5–27. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2021.02.005>
28. Samoilyk Iu. V., Vernygora M. V. (2023) Stratehichni perspektyvy rozvytku ahroprodovolchoho sektoru v umovakh hlobalnoi tsyrkuliarnoi ekonomiky [Strategic prospects for the development of the agri-food sector in the conditions of the global circular economy]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, no. 3. (in Ukrainian)
29. What is Friendshoring, Nearshoring, Reshoring and Offshoring. IncoDocs. Available at: <https://incodocs.com/blog/friendshoring-nearshoring-reshoring-offshoring/>